

MICHAŁ ŁESIÓW

UKRAIŃSKIE GWAROWE *BED* ZAMIAST *PERED* „PRZED”

W czerwcu 1965 roku zapisywałem materiał językowy od ukraińskojęzycznych mieszkańców wsi Nosów (obecnie: powiat Biała Podlaska w woj. lubelskim), który to materiał gwarowy został po części włączony do ogólnoukraińskiego atlasu językowego *Atlas ukraińskiej mowy* (Zakrewska 1988). Obok wielu zasłyszanych i zapisanych wyrazów i form zdumiał mnie i zaskoczył nie znany mi dotychczas przyimek *bed* w znaczeniu „przed”, np. *bed dwoma dniami* „przed dwoma dniami”, *bed objedńoju* „przed nabożeństwem, przede mszą św.” *ja kłańaus’a bet toboju, a teper ty kłańajs’a bedo mnoju* „kłaniałem się przed tobą, a teraz ty się kłaniaj przede mną”. Jak wynika niezbiecie z przytoczonych wyrażen, przyimek w postaci *bed*, *bedo*, *bet* użyty został w tej ukraińskiej podlaskiej gwarze zamiast i w znaczeniu ogólnoukraińskiego *pered* i polskiego *przed*.

W tym wyrazie *bed*, składającym się z trzech fonemów, ostatnie dwa dźwięki *-ed* pokrywają się z ostatnimi dwoma dźwiękami polskiego *przed* i ukraińskiego *pered*. Wydaje się, że można etymologicznie łączyć te dwie formy *bed*, *pered* i *przed* jako refleksy ps. **perdъ*, powstałego na podstawie przyimka i przedrostka **per-* przez dodanie *-d*, podobnie, jak w *po-d*, *na-d*, *za-d* (Prieobrażenskij 1910, s. 40; Machek 1957, V, s. 399; Szanskij, Iwanow, Szanskaja 1975, s. 333). Przyimek i przedrostek **perd-*, zawierający połączenie dźwięków *-er-* między dwiema spółgłoskami, rozwinął się fonetycznie zgodnie z procesem, jaki dotyczył tej grupy dźwiękowej w różnych językach słowiańskich (przestawki tych fonemów lub pełnogłos), np. scs. *predъ*, czeskie *před*, pol. *przed*, ukr. *pered*, ros. *пéред* i in. W językach wschodniosło-

wiańskich obok formy z pełnogłosem *pered* mogła się pojawić forma *pred* pod wpływem staro-cerkiewno-słowiańskim, np. w języku rosyjskim: *pered* i *préd* (zob.: Dal 1882, s. 48-50). W zabytkach języka staroukraińskiego XIV-XV wieku odnotowano formę *pered* w 305 przypadkach, a w postaci *pred* częściej, bo w 720 przypadkach (Humečka 1978, s. 135-136). Większość form niepełnogłosowych *pred* w zabytkach staroukraińskich należy tłumaczyć nie tylko wpływem cerkiewnosłowiańskim, ale też wpływem polskiej odpowiedniej formy *przed*. We współczesnym języku ogólnoukraińskim używana jest tylko forma *pered*, natomiast *pred* może się pojawić jako cerkiewizm, np. w kolędach, por.:

Persydszkiji cary, spiszat'sia so dary,
Smyrenno oddajut', *pred* nym upadajut'
Jako carem swoim

(*Kolady* 1925, s. 69).

Forma *pred* pojawia się też w poezji stylizowanej na uroczysty styl wyższy, np. w poezji T. Szewczenki (Waszczenko 1964, s. 390). W gwarach zachodnioukraińskich też forma *pred* z rzadka mogła się pod polskim wpływem pojawić. Jak więc wyjaśnić należałoby to *b-* w przyimku *bed*? Wydaje się, że najprościej i najbardziej wiarygodnie należy rozumieć owo *b-* jako rezultat udźwięcznienia *p-* przed samogłoską *-e-* (*pered*) lub przed sonorną *-r-* (*pred*), a więc *pered* → *pred* → *bred* → *bed*.

Takie udźwięcznienie jest możliwe. Mamy w językach słowiańskich przykłady takich udźwięcznień, np. ps. **ot-* rozwinęło się w języku polskim w *od*, a w ukraińskim – *od* i *wid* na skutek udźwięcznienia *t* (Melnyczuk 1982, s. 390). Były też zjawiska odwrotne, kiedy spółgłoska dźwięczna ubezdźwięcznia się przechodząc w *p*, jak to ma miejsce w rozwoju ps. **bčela* w stpol. *pczoła* i współczesne polskie *pszczoła* (Brückner 1970, s. 446; Melnyczuk 1982, s. 157-158), kiedy w języku ukraińskim grupa *-bč-* zmieniła się w *-bdž-* w wyniku procesu odwrotnego, a mianowicie ubezdźwięcznienia, powstało og.-ukr. *bdžola* „pszczoła” (Melnyczuk 1982, s. 157-158).

Warto może przyjrzeć się formom paralelnym innych przyimków w języku ukraińskim na szerszym tle słowiańskim. Oto na Bojkowszczyźnie dialektolodzy odnotowali przyimek *koroz* i *koros* w znaczeniu ukraińskiego *czerez* i polskiego *przez*, np. *zahl'adau koroz wikno* „zaglądał przez okno”, *koroz noho skačy* „skacz przez niego” i in. (Pura 1958, s. 83). Owo *koroz* M. J. Onyszkewycz tłumaczy jako „kriż; wskroś” (Onyszkewycz 1984, s. 379). Ukraińskie *križ* i gwarowe *kroz*, z którym należy wiązać wymienione *koroz*,

powstały wskutek zmiany *-ro-* w pełnogłosowe *-oro-* między dwiema spółgłoskami, ma etymologiczne powiązanie z *čerez* poprzez **kers*, które miało też oboczną wokalizację z *-o-* (Brückner 1970, s. 496-497). Przyimek *čerez* można więc łączyć etymologicznie z ps. **kerzъ* (*č* powstało w wyniku palatalizacji *k* przed *e* w *č* oraz pojawienia się zmiany pełnogłosowej *-er-* w *-ere-* – Cyganienko 1989, s. 478), a przyimek ten ma swoje odpowiedniki w ros. *čerez*, białor. *čeraz*, słoweńskim i serbochorw. *črez*, bułg. *črez* i in. (Shevelov 1964, s. 189).

Podobnie polskie *przez* i *bez* mieszają się ze sobą znaczeniowo w gwarach, co charakteryzuje żartobliwe powiedzenie „szedł bez mostek przez czapki”. Również w gwarach ukraińskich miesza się *čerez*, *bez* i *prez*, np. we wsi Berezka w powiecie przemyskim zostały zapisane wyrażenia: *pidety byz durohu* „pójdziecie przez drogę”, *biz duroku* i *piz durohu* „przez drogę”, też *pryz durohu* (owo *pryz* to chyba naśladowanie polskiego *przez*) (Przepiórska-Owczarenko 1954, s. 79). Słownik etymologiczny języka ukraińskiego podaje dwa znaczenia przyimka *bez* „bez” i „przez, czerez”. I w tym wypadku *bez* ma swoją fonetyczną paralelną formę *pez* oraz *brez*, co można tłumaczyć wynikiem zmiany fonetycznej *perez* „przez” oraz *prez* (z pol. *przez*) przy jednoczesnym wpływie przyimka *bez* (Melnychuk 1982, s. 251).

Dla lepszego więc zrozumienia powstania owej „dziwnej” formy przyimka *bed* w znaczeniu i na miejscu przyimka *pered* „przed” może warto było wziąć pod uwagę pewne analogie w użyciu innych przyimków, w których spotykamy podobne wymiany fonetyczne (w zakresie dźwięczności i bezdźwięczności, redukcji, analogie do odpowiednich form cerkiewnych czy polskich).

Podsumowując, można stwierdzić, że ów „dziwnie” brzmiący przyimek *bed* oparty jest na tym samym rdzeniu, co *pered* i *przed*, a początkowe *b-* pojawiło się tu wskutek udźwięcznienia się *p-* w *b-* i zaniku śródgłosowego *-r-*. Inne paralele tej samej kategorii wyrazów w językach słowiańskich potwierdzają prawdopodobieństwo takiego wyjaśnienia.

BIBLIOGRAFIA

- Brückner A. (1978), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
Cyganienko G. P. (1989), *Etimologičeskij słowar ruskogo jazyka*, Kijew.
Dahl W. (1882), *Tołkowyj słowar żywago wielikoruskago jazyka*, t. III, Sankt-Pietierburg–Moskwa.
Humecka Ł. Ł. (red.) (1978), *Słownyk staroukrajinskoji mowy 14–15 st.*, t. II, Kyjiw.

- Kolady... (1925), *Kolady abo pisny z notamy na Rizdwo Chrystowe*, Żowkwa.
- M a c h e k V. (1957), *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha.
- M e l n y c z u k O. S. (red.) (1982), *Etymotolohicznyj słownyk ukrajinskoji mowy*, t. I, Kyjiw.
- O n y s z k e w y c z M. J. (1984), *Słownyk bojkivských howirok*, cz. 1, Kyjiw.
- P r i e o b r a ż e n s k i j A. G. (1910-1914), *Etimologiczeskij słowar russkogo jazyka*, t. II, Moskwa.
- P r z e p i ó r s k a - O w c z a r e n k o M. (1954), *Na pohranyczziach Nadśan'skoho howoru*, „Zapysky Naukowoho Towarystwa im. Szewczenka”, t. CLXII, *Zbirnyk Filolohicznoji Sekciji*, t. XXV, New York.
- P u r a J. O. (1958), *Howirky Zachidnoji Drohobyczczyny*, cz. I, Lwiw.
- S h e v e l o v G. Y. (1964), *A Prehistory of Slavic. The Historical Phonology of Common Slavic*, Heidelberg.
- S z a n s k i j N. M., I w a n o w W. W., S z a n s k a j a T. W. (1975), *Kratkij etimologiczeskij słowar russkogo jazyka*, Moskwa.
- W a s z c z e n k o W. S. (red.) (1964), *Słownyk mowy Szewczenka*, t. II, Kyjiw.
- Z a k r e w ś k a J. W. (1988), *Atlas ukrajinskoji mowy*, t. II, Wołyń, *Naddnistrijan-szczyna, Zakarpattia i sumiżni zemli*, Kyjiw.

THE UKRAINIAN DIALECT *BED* INSTEAD OF *PERED*
 (“PRZED” – BEFORE)

S u m m a r y

It was noted in 1965 that in one Ukrainian dialect from the Podlasie region we find the form of proposition *bed* in the sense of “przed” (before), instead of *pered* used generally in the Ukrainian language. The author accounts for it with such process as reduction of *-ere-* into *-re-* or *-ē-*, not without an influence of the respective Polish form *przez* (through) or the Church Slavic *prez*; vocalization of the initial *p-* into *b-*, which is possible - as testified by similar examples from the dialects and Ukrainian, Polish, and other Slavonic languages.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: gwara ukraińska, przyimek, udźwięcznienie.

Key words: Ukrainian dialect, proposition, vocalization.